

ποιητική δύναμις ἐξ ἧς παρήχθησαν, καὶ παρ' ἧς ἔλαβον τὴν συνδετικὴν σύστασίν των; Ἐὰν δὲν ὑπάρχη τὸ διηνεκὲς καὶ ἀπόλυτον καὶ αὐθύπαρκτον, οὐδὲν πρόσκαιρον, σχετικὸν καὶ ἐξαρτώμενον δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Καὶ τί δὲν εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πρόσκαιρον, σχετικὸν καὶ ἐξαρτώμενον; Ὅσω προσδεύει ἡ μελέτη τῆς φύσεως, τόσω μᾶλλον πειθόμεθα περὶ τοῦ πρόσκαιρου τῶν ἐν αὐτῇ φαινομένων, περὶ τῆς σχετικῆς αὐτῶν φύσεως καὶ περὶ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἀναρίθμητοι κόσμοι οἱ διαλάμποντες ἐν τῷ στερεώματι καὶ ὧν αἱ διαστάσεις, αἱ ἀποστάσεις καὶ ἡ διάρκεια ὑπερβαίνουνσι πᾶν γήϊνον μέτρον, καὶ ἐξαντλοῦσι τὰς δυνάμεις τοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ τῆς φαντασίας, γεννῶνται καὶ φθείρονται, καὶ ὡς σπινθῆρες ἀποσβέννυνται. Καὶ ἐὰν διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἔλξεως συγκρατοῦνται, εἴτε ἐν τῷ κενῷ εἴτε διὰ τοῦ ἐν τῷ στερεώματι αἰθέρος, ὡς δοξάζουσιν οἱ πλείστοι τῶν ἀστρονόμων, πάλιν δικαιοῦμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν ποία χεὶρ τοὺς ἔπλασε καὶ διέγραψε τὰς τροχιάς των, καὶ διὰ τῆς ἔλξεως τοὺς συνέδεσε μετ' ἀλλήλων; Ἄλλ' ἐνταῦθα δύνασαι νὰ μ' ἐρωτήσης· ἐὰν δὲν δύναμαι νὰ θεωρήσω αὐθύπαρκτα τὰ σχετικὰ καὶ πεπερασμένα καὶ ἀτελῆ, πῶς νὰ συλλάβω ἕτερόν

τι αὐθύπαρκτον, ἀπόλυτον καὶ τέλειον; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἠδυνάμην νὰ ἐκφωνήσω μετὰ τοῦ Βοσσοετίου, πῶς; τὸ ἀτελὲς ὑπάρχει, καὶ τοὶ ἀτελὲς καὶ σχετικὸν καὶ πεπερασμένον, καὶ τὸ τέλειον δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ; Ἀλλὰ θέλω νὰ σοὶ δώσω καὶ πλέον ἄμεσον ἀπάντησιν. Ἐνθυμείσαι τί σοὶ εἶπον ὅτε συνεζητοῦμεν περὶ πνεύματος καὶ ὕλης, ὅτι εὐκολώτερον νοῶ τὸ πνεῦμα ἢ τὴν ὕλην; Δὲν δύναμαι βεβαίως νὰ σοὶ εἶπω ὅτι εὐκολώτερον νοῶ τὸ ἄπειρον ἢ τὸ πεπερασμένον, ἀλλὰ δὲν διστάζω νὰ σοὶ εἶπω, ὅτι ἄνευ τοῦ ἀπείρου δὲν νοῶ οὔτε τὸ πεπερασμένον· οἱ δύο οὗτοι ὅροι εἶναι τόσον ἀδιασπᾶστως συνδεδεμένοι ἐν τῷ λόγῳ, ὥστε ὁ δεύτερος χωρὶς τοῦ πρώτου εἶναι ὅλως ἀκατανόητος· ὁ σύνδεσμος αὐτῶν εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ λόγου, ἐὰν ὁ λόγος εἶναι ἡ δύναμις δι' ἧς ζητοῦμεν τὰ αἴτια, ὡς πάντες ὁμολογοῦσι. Καὶ αἴτιον, κυρίως αἴτιον δὲν εἶναι, ἄς τὸ ἐπαναλάβωμεν, εἰμὴ ἐν καὶ μόνον, τὸ πρῶτον αἴτιον. Αὐτὸς ἄρα ὁ λόγος ἀπαγορεύει ἡμῖν νὰ προβῶμεν περαιτέρω, ἅμα φθάσῃ εἰς αὐτό, καὶ δὲν δύναται ἢ νὰ φθάσῃ, ἱκανοποιεῖται, καὶ εἰς αὐτὸ ἐπαναπαύεται. — Ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἐπιφέρουσιν οἱ φιλόσοφοι πολλὰς καὶ ποικίλας, ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἀσθενῆ μου γνώ-

μην, πᾶσαι περιλαμβάνονται ἐν ἧ σοι ἐξέθηκα πρὸ μικροῦ, καὶ ἐξ αὐτῆς ἀναπτύσσονται. Ἐλπίζω ὅτι ἡ ἀπόδειξις αὕτη εἶναι οὐ μόνον καταληπτὴ, ἀλλὰ καὶ εὐληπτος. Ἐὰν δὲ ἐπιχειρήσης συστηματικὴν μελέτην τοῦ μέρους τούτου τῆς φιλοσοφίας, θέλεις ἴδει ὅτι αἱ περὶ Θεοῦ ἀποδείξεις πολλαχόθεν ἐξάγονται, ἐκ τῆς τάξεως τοῦ κόσμου, ἐκ τῆς ἐνδεχομένης αὐτοῦ φύσεως, ἐκ τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἐκ τῆς ἀνάγκης πρώτης κινήσεως, ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν ἐννοίας τοῦ ἀπείρου, ἐκ τῶν ἐν ἡμῖν ἀπολύτων ἐννοιῶν, ἐκ τῆς ἐφέσεως τῆς καρδίας, ἐκ παντὸς στοιχείου τῆς ὑπάρξεως, τῆς νοήσεως, τῆς ἠθικότητος, τῆς κοινωνίας, τῆς ἱστορίας· ἐὰν ἐν μόνον ὄν ὑπῆρχεν, ἅμα λαβὸν συνείδησιν ἑαυτοῦ, θὰ ἔλεγεν, ὑπάρχω, ἄρα Θεὸς ὑπάρχει. Δὲν εἶχον λοιπὸν δίκαιον νὰ σοι εἶπω ὅτι ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μεγίστη τῶν ἀληθειῶν; Τὸ περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ζήτημα εἶναι λελυμένον. Παραδέχεσαι ὅσα σοι ἔγραψα σήμερον;

Δ'

Εὐγενίου πρὸς Φιλόθεον.

Δύο μόνον λέξεις, σεβαστέ μοι διδάσκαλε, ἵνα σοι εἶπω ὅτι περὶ τῆς λογικῆς ἀνάγκης πρώτου αἰτίου δὲν δύναμαι ν' ἀμφιβάλλω. Πῶς ν' ἀμφι-

βάλω, ἀφ' οὗ καὶ τοῦ ἰη' αἰῶνος οἱ φιλόσοφοι, καὶ οἱ σημερινοὶ ὑλισταί, καὶ οἱ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας πρωτοστάται οὐδόλως ἀρνοῦνται ὅτι ἐντὸς τοῦ κόσμου ὑπάρχει ὑποκεκρυμμένη δύναμις παράγουσα πάντα τὰ ἐν αὐτῷ φαινόμενα, ἧτις εἶναι τὸ πρῶτον αἷτιον αὐτῶν; Ὁ Βολταῖρος εἶπεν· ἀλλ' ἐπὶ τέλους διὰ τοῦτο τὸ ὠρολόγιον χρειάζεται ὠρολογοποιός, καὶ ὁ Λιττρέ οὔτε αὐτὸς ἀρνεῖται ὅτι ἐπέκεινα τοῦ κόσμου κάτι ὑπάρχει, καὶ ὁ Herbert Spencer ἐπίσης· καὶ πρέπει νὰ μὴ εἶναί τις λογικὸς ἄνθρωπος ἵνα μὴ καταλάβῃ ὅτι δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ τὸ ἐλάχιστον μέρος τῆς πραγματικότητος καὶ ὅτι ἐπέκεινα αὐτῆς εἶναι καὶ ἄλλα στοιχεῖα μεθ' ὧν συνδέεται καὶ ἐξ ὧν παράγεται. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἐλάχιστον στοιχεῖον τοῦ ζητήματος. Τὸ πρῶτον τοῦτο αἷτιον τί εἶναι; εἶναι ἐν ἧ, πλείονα συνηρμοσμένα, καὶ πῶς συναρμόζονται; Μοὶ εἶπες ὅτι τὸ πρῶτον αἷτιον εἶναι ἄπειρον, ἀλλὰ τὸ ἄπειρον φαίνεται μοι ἀρνητικὴ ἰδέα καὶ οὐχὶ θετικὴ, καὶ ἐὰν δὲν ἀπατῶμαι τὰ πλεῖστα τῶν προσόντων ὅσα ἀποδίδονται εἰς τὸν Θεὸν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως. Μοὶ λέγεις ὅτι ἕτερον ἢ νόησις καὶ ἕτερον ἢ κατάληψις. Ἐστω· ἀλλ' ἢ νόησις πρέπει τοῦλάχιστον νὰ εἶναι καθαρὰ, ἄλλως

δὲν εἶναι νόησις. Καὶ εἰάν δυνάμει τοῦ λόγου πρέπη νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὑπάρχει πρῶτον αἷτιον, πῶς νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ αἷτιον τοῦτο εἶναι πρόσωπον ἄπειρον καὶ τέλειον; Ἡ ἐννοια τοῦ προσώπου ἀποκλείει τὸ ἄπειρον, καὶ τὸ ἀνάπαλιν, τὸ ἄπειρον δὲν περιορίζεται ἐντὸς τῶν ὄρων οἴου δῆποτε προσώπου. Ὡς δὲ πρὸς τὴν τελειότητα, πῶς συμβιβάζεται μὲ τὰς τόσας ἀντιφάσεις, ἀδικίας καὶ ἀθλιότητος τοῦ κόσμου τούτου, περὶ ὧν σοι ἔγραψα καὶ προηγουμένως, καὶ αἷτινες ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσβάλλουσι τὸν λόγον μου, ὅσω μᾶλλον συλλογίζομαι περὶ αὐτῶν; Ταῦτα εἶναι τὰ κυριώτερα στοιχεῖα τοῦ προβλήματος, καὶ εἰάν δὲν λυθῶσιν αἱ ἐξ αὐτῶν ἀπορίαι, οὐδὲν ἐλύθη, διότι ἐκ τούτων πρὸ πάντων γεννᾶται ἡ ἀπιστία. Σπεῦσον λοιπὸν νὰ με φωτίσης περὶ αὐτῶν, καὶ μὴ προσμένης ἄλλας ἐπιστολάς μου, διότι τώρα ἤξεύρεις τί πιστεύω, καὶ περὶ τίνος ἀμφιβάλλω.

Ε΄

Φιλοθέου πρὸς Εὐγένιον.

Πολὺ καλὰ ἐσκέφθης, ἀγαπητέ μοι, νὰ μὴ με διακόψης μέχρις οὗ συμπληρώσω τὰς ἀποδείξεις μου, καὶ πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖς, ὅτι ἐκ τῶν

περὶ τῆς φύσεως, τῶν προσόντων καὶ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ ἀτελῶν ἡμῶν γνώσεων γεννᾶται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ ἀπιστία, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπὶ τῶν τοιούτων ἀναπόφευκτον ἀτέλειαν τῶν γνώσεών μας προσθετέα, ὡς σοὶ εἶπον ἤδη, καὶ ἡ διαφθορὰ τῆς καρδίας. "Ὅθεν εἶπερ ποτὲ ἀπαιτῶ παρὰ σοῦ τὴν μετριόφρονα καὶ μετριοπαθῆ ἐκείνην διάθεσιν ἣτις πρέπει νὰ εἶναι ἀχώριστος τῆς ἀληθοῦς φιλομαθείας, διότι ζήτημα εἶναι ἐὰν τὰ προσκόμματα εἰς τὴν γνῶσιν ἔρχονται μᾶλλον ἐκ τοῦ νοῦς ἢ ἐκ τῆς καρδίας. Προέβλεπον τὰς ἐνστάσεις σου, διότι δὲν εἶναι πρωτοφανεῖς. Ἡ μεμψιμοιρία τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῶν νόμων τοῦ Θεοῦ ἤρχισε πολὺ ἐνώρως, καὶ ποτὲ δὲν θὰ παύσῃ, διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ αὐτὸς πάντοτε, ὄν διφυές, γήϊνον καὶ οὐράνιον, ἐκ δύο στοιχείων συνιστάμενον, ὧν τὸ μὲν εἶναι θεῖον, καὶ τὸν ἐλκύει πρὸς τὸν Θεόν, τὸ δὲ εἶναι κτηνῶδες, καὶ τὸν καταβιβάζει μάλιστα πολὺ κατώτερον τοῦ κτήνους. Ἀλλὰ τὰς ἐνστάσεις σου ἐλπίζω ὅτι θέλω διαλύσει' διὰ μόνης τῆς λογικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀληθειῶν ἅς σοὶ ἀπέδειξα μέχρι τοῦδε.

Καὶ ἀπορῶ πῶς δὲν εἶδες ποῖα εἶναι ἡ πρώτη λογικὴ συνέπεια τῆς ὑπάρξεως τοῦ πρώτου αἰτίου. Τὸ πρῶτον αἶτιον δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰμῆ, ἐν

καὶ μόνον. Πλείονα αἷτια πρῶτα εἶναι ἀντίφασις, διότι οὐδὲν τότε εἶναι πρῶτον· ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ πλειονότητα πρώτων αἰτίων, ἀφ' οὗ αὐτὴ ἢ πλειονότης τῶν ἐν τῷ κόσμῳ αἰτίων τὸν ὑποχρεοῖ ν' ἀναγνωρίσῃ ἐν αἷτιον πρῶτον. Ἄρα ἡ ἐνότης τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητος. Νοεῖς πόσον σπουδαία εἶναι ἡ συνέπεια αὕτη, καὶ πῶς δι' αὐτῆς πᾶσα πολυθεΐα, πᾶσα λατρεία τῆς φύσεως καταταδικάζεται, καὶ πῶς ἐμπεδοῦται ἡ ἀλήθεια τῆς θρησκευτικῆς ἐκείνης παραδόσεως καθ' ἣν εἷς καὶ μόνος Θεὸς ὑπάρχει ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν;— Τὸ πρῶτον αἷτιον δὲν περιορίζεται οὔτε ὑπὸ τῆς ὕλης, οὔτε ὑπὸ τοῦ τόπου, οὔτε ὑπὸ τοῦ χρόνου, καὶ ἐξ ἀνάγκης εἶναι ἄπειρον. Καὶ τῶντι, ἐὰν δὲν ἦτο ἄπειρον, δὲν θὰ ἦτο πρῶτον, διότι πᾶν τὸ περιορίζον αὐτὸ θὰ ἦτο ἀνεξάρτητον αὐτοῦ, καὶ ἢ αὐτὸ θὰ ἦτο πρῶτον, ἢ θὰ εἶχεν ἄλλο αἷτιον πρῶτον, καὶ οὕτω θὰ ἐπανηρχόμεθα εἰς τὴν ἀτελεύτητον ἐκείνην σειρὰν πεπερασμένων αἰτίων ἣν ἀνεγνωρίσαμεν ὡς παράλογον καὶ ἀπαράδεκτον. Ἡ δευτέρα αὕτη συνέπεια εἶναι γόνιμος καὶ πολλῶν ἄλλων σπουδαιοτάτων.— Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν περιορίζεται ἐν τῇ ὕλῃ, ἄρα εἶναι πνεῦμα· καὶ πραγματικῶς, πῶς ἄλλως

δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὸν Θεὸν εἰμὴ ὡς πνεῦμα, οὐδὲν ἔχον ὑλικόν, ἀφ' οὗ πᾶσα ὕλη εἶναι περιορισμός, διότι καὶ περατοῦται πάντοτε ἐν τῷ τόπῳ, ὅσῳ καὶ ἂν ὑποτεθῆ παρατεταμένη, εἶναι ἐπ' ἄπειρον διαιρετὴ, ὥστε τὸ ἐν μόνιον αὐτῆς εἶναι παρὰ τὸ ἕτερον, καὶ περιορίζεται παρ' αὐτοῦ. Ἄφ' ἑτέρου, εἰάν τὸ πρῶτον αἴτιον ἦτο ὑλικόν, πῶς θὰ ἦτο αἴτιον τοῦ ἐν ἡμῖν πνεύματος, ὅπερ, ὡς σοὶ ἀπέδειξα διὰ μακρῶν, δὲν εἶναι ὕλη, οὔτε ἔρχεται ἐκ τῆς ὕλης, οὔτε ταυτίζεται μετ' αὐτῆς; Ἐκ τούτου βλέπεις πόσον μεγάλη ἀσέβεια εἶναι ν' ἀποδίδωμεν εἰς τὸν Θεὸν ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ ἐν γένει ἀνθρώπινα στοιχεῖα. Ὅτε λοιπὸν λέγομεν ὁ δάκτυλος τοῦ Θεοῦ, ἡ χεὶρ τοῦ Ὑψίστου, ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου, μεταχειριζόμεθα μεταφορικᾶς ἐκφράσεις πρὸς σαφεστέραν δήλωσιν τῆς θείας ἐνεργείας καὶ κατὰ συγκατάβασιν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀδυναμίαν. Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν περιορίζεται ὑπὸ τοῦ τόπου, ἄρα ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ δὲν ἔχει ὄρια, καὶ σημείωσαι ὅτι λέγω, ἡ ἐνέργεια, διότι, προκειμένου περὶ Θεοῦ, μόνον περὶ ἐνεργείας δύναται νὰ γίνῃ λόγος, καὶ οὐχὶ περὶ ἐκτάσεως, καὶ τοῦτο καταδεικνύει πόσον εἶναι παράλογον τὸ δόγμα τῶν πανθειστών, οἵτινες, καὶ τοὶ ἀναγνωρίζοντες τὸν

Θεὸν ὡς ὄν ἄπειρον, τὸν ταυτίζουσι μὲ τὸν κόσμον καὶ τῷ ἀποδίδουσιν ἄπειρον ἔκτασιν καὶ ἄπειρον νόησιν. Ὡσαύτως, εἰάν δὲν περιορίζεται ὑπὸ τοῦ χρόνου, οὔτε ἤρχισε ποτὲ ἢ ὑπαρξίς του, οὔτε θέλει ποτὲ τελειώσει, καὶ ἐξ ἀνάγκης εἶναι αἰώνιος. Τοῦτο ἐννοοῦσιν οἱ λέγοντες ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄχρονος. Ὁ χρόνος πρὸς ἡμᾶς εἶναι διαδοχικός, ἢ μᾶλλον εἶναι δοχεῖον τῆς διαδοχῆς τῶν φαινομένων, ἔχει παρόν, παρελθόν καὶ μέλλον, ἔχει διάρκειαν μᾶλλον ἢ ἥττον παρατεινομένην, καθὼς ὁ τόπος εἶναι δοχεῖον τῆς συνυπάρξεως τῶν ὄντων, καὶ ἔχει πρὸς ἡμᾶς ἔκτασιν μᾶλλον ἢ ἥττον μακράν· ἀλλὰ παρὰ Θεῷ ὁ τόπος δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἄπειρον τῆς ἐνεργείας του, καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἄπειρον τῆς αἰωνιότητός του. Βλέπεις, φίλε μου, πῶς τὰ πρῶτα ταῦτα προσόντα τοῦ Θεοῦ ἐξάγονται μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας ἐκ μόνης τῆς ἐννοίας τοῦ πρώτου αἰτίου. Ἀδιάφορον εἰάν δὲν καταλαμβάνομεν αὐτά, ἀρκεῖ ὅτι τὰ νοοῦμεν ὡς ἀναγκαῖα πορίσματα λογικῆς ἐννοίας ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραδεχθῶμεν, διότι ἄνευ τοῦ λόγου οὐδὲν ἕτερον δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν, εἰάν, ὡς εἶδομεν, πᾶσα νόησις εἶναι ἔλλογος. Ἀδιάφορον εἰάν τὸ ἄπειρον τῆς θείας φύσεως ταπεινόνη καὶ καταβάλλη

τὸ πνεῦμα ἡμῶν. Τί θὰ ἦτο ὁ Θεός, εἰάν δὲν
 μᾶς ἐνέπνεε τοιαῦτα αἰσθήματα; Καὶ οὐδόλως
 εἶναι παράδοξον εἰάν τὸ ἄπειρον ὑπερβαίνῃ παν-
 ταχόθεν τὰ ὅρια τῆς ἀσθενεστάτης ἡμῶν δια-
 νοίας. Βλέπεις ἐπίσης ὅτι τὰ προσόντα ταῦτα
 δὲν εἶναι διόλου ἀρνητικά, ἂν καὶ δι' ἀρνητικῆς
 λέξεως ἐκφέρονται. "Ὅτε ἐλέγομεν ὅτι ὁ χρόνος
 καὶ ὁ τόπος εἶναι φύσει ἄπειροι, οὐδὲν ἀρνητι-
 κὸν ἐλέγομεν· ἢ κατάργησις τῶν ὀρίων πράγ-
 ματός τινος δὲν εἶναι κατάργησις αὐτοῦ τοῦ
 πράγματος, ἀλλὰ θετικωτέρα καὶ πληρεστέρα
 βεβαίωσις αὐτοῦ· καθὼς ὅτε εἴπομεν ὅτι ὑπάρχει
 αἴτιον πρῶτον, καὶ ὅτι εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἄπειρον,
 δὲν κατηργήσαμεν τὴν ὑπαρξιν τοῦ αἰτίου, τὴν
 αἰτιώδη αὐτοῦ ἐνέργειαν, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀνε-
 βιδάσαμεν αὐτὴν εἰς τὸν ὑψιστον βαθμόν. Θέλεις
 νὰ συμπεράνωμεν ἐν τοσοῦτῳ περὶ τῶν πρώτων
 τούτων προσόντων τοῦ Θεοῦ; Δὲν εἶναι δύσκο-
 λον νὰ τὰ διατυπώσωμεν δι' ὀλίγων λέξεων,
 αἵτινες οὐδὲν ἔχουσιν ἀσαφές καὶ δυσνόητον, εἰάν
 εἴπωμεν ὅτι εἷς μόνος Θεὸς ὑπάρχει καὶ εἶναι
 πνεῦμα κατὰ τε τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν διάρ-
 κειαν ἄπειρον.

Οὐδὲν ἔχω νὰ σοι προσθέσω περὶ τῆς αἰωνιό-
 τητος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ

πρέπει καὶ πάλιν νά σοι λαλήσω, διότι, ἐὰν ἀναλύσωμεν τὸ ἄπειρον αὐτῆς, ἐξάγομεν καὶ ἕτερον προσόν, ὅπερ εἶναι ἡ παντοδυναμία. Τῶν-
 ὄντι, ἐὰν ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄπειρος, εἶναι κατὰ πᾶσαν ἐννοιαν ἄπειρος, δηλαδή οὐ μόνον δὲν ἔχει ὅρια κατὰ τὴν ἔκτασιν αὐτῆς, ἀλλ' οὐδὲ ἔχει κατὰ τὰ ὑπ' αὐτῆς παραγόμενα ἀποτελέσματα, ὃ ἐστι δύναται τὰ πάντα. Καὶ πάλιν ἰσχύει ἐνταῦθα ὁ αὐτὸς συλλογισμὸς· ἐὰν τὸ πρῶτον αἷτιον καθὸ πρῶτον εἶναι ἄπειρον, καθὸ ἄπειρον εἶναι παντοδύναμον, διότι, ἐὰν ὑπῆρχέ τι τὸ ὁποῖον νὰ μὴ δύνηται, θὰ περιωρίζετο ὑπ' αὐτοῦ, θὰ εἶχεν ὅρια, δὲν θὰ ἦτο ἄπειρον, καὶ ἐὰν δὲν ἦτο ἄπειρον, δὲν θὰ ἦτο πρῶτον. Πᾶσαι αἱ λογικαὶ αὗται συνέπειαι εἶναι ἀναπόφευκτοι, διότι εἶναι ἀλληλένδετοι, καὶ πᾶσαι ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ πρώτου αἰτίου, ἧτις εἶναι ἀνεξάλειπτος ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου πνεύματος. Οὕτω καὶ οὐχὶ ἄλλως γίνονται καὶ αἱ μαθηματικαὶ ἀποδείξεις, καὶ κατασκευάζονται αἱ μαθηματικαὶ θεωρίαι. Ἡ αὐτὴ μέθοδος παράγει αὐτάς, καὶ διὰ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας διαλάμπουσι. Πταίει ἡ ἐπιστήμη ἐὰν τὸ φῶς τοῦτο δὲν πλήττη τὰ ὄμματα πάντων τῶν ἀνθρώπων; ἢ πταίει ὁ ἄνθρωπος; Ἄλλ' ἄς ἐξακολουθήσωμεν. — Πῶς

ἐξασκεῖται ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ; ἄρα ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι τυφλή δύναμις, ὡς αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως, αἵτινες ἐνεργοῦσι κατ' ἀνάγκην καὶ ἀσυνειδήτως, ἐκτελοῦσαι διαταγὴν ἣν δὲν γινώσκουσιν, ἢ εἶναι ἔλλογος, ἐλευθέρα καὶ ἐν πλήρει συνειδήσει τῆς ἐνεργείας τῆς; εἶναι ἄρα ὁ Θεὸς κατὰ τοῦτο κατώτερος τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἔχει συνειδήσιν, ἐλευθερίαν καὶ λόγον, ἢ εἶναι ἀνώτερος; Λόγος ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ· ὑπάρχει ἐν αὐτῷ ἔλλογος τάξις, συνδυασμὸς αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν· λόγος ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὡς κύριον αὐτοῦ προσόν· τὸ πρῶτον αἷτιον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου δύναται νὰ εἶναι ἄλογον; καὶ τότε πόθεν ἦλθεν ὁ ἐν ἡμῖν καὶ ὁ ἐν τῇ φύσει λόγος; δὲν ἀναγκαζόμεθα λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἔλλογος, καὶ ὅτι καθὼς ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι ἄπειρος, οὕτω καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ εἶναι ἄπειρος; Τὸ προσόν τοῦτο εἶναι ἡ πανσοφία τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς πανσοφίας ἑσυνδυαζομένης μετὰ τὴν παντοδυναμίαν ἐξάγομεν ὅτι τὸ πρῶτον αἷτιον ἔχει καὶ συνειδήσιν ἑαυτοῦ καὶ ἐλευθερίαν. Καὶ πῶς νὰ μὴ εἶναι ἐλεύθερον, ἀπείρως, ἐλεύθερον, εἰάν εἶναι παντοδύναμον, καὶ πῶς νὰ μὴ ἔχη συνειδήσιν ἑαυτοῦ, εἰάν εἶναι ἔλλογον; Τώρα

ἐρωτῶ σε, ἀγαπητέ μοι, πνεῦμα ἔχον ἐλευθερίαν
 καὶ συνείδησιν καὶ λόγον εἶναι ἢ δὲν εἶναι πρόσ-
 ωπον; Δὲν ἤξεύρω τί ἐννοοῦσιν οἱ λέγοντες ὅτι
 τὸ ἄπειρον δὲν συμβιβάζεται μετὰ τὴν προσωπικό-
 τητα, ὑποθέτω ὅτι ἔχουσιν ὑπ' ὄψει τὸ πεπερα-
 σμένον ἡμῶν πρόσωπον, μεθ' οὗ βεβαίως τὸ
 ἄπειρον δὲν συμβιβάζεται, ἀλλὰ κατὰ τί εἶναι
 ἀντιφατικὴ ἡ ἐννοια ἀπείρου προσώπου καὶ κατὰ
 τί ἡ ἐννοια προσώπου ἀποκλείει, ὡς λέγεις, τὸ
 ἄπειρον; Ἐφ' οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ πρῶτον
 καὶ ἄπειρον αἴτιον δὲν εἶναι μόνον δύναμις τυφλή,
 ἀλλ' ὄν παντοδύναμον καὶ πάνσοφον, ἔχον καὶ
 συνείδησιν καὶ ἐλευθερίαν, ὄν τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄν,
 αὐτὸς ὁ Ὄν, ὡς λέγει ἡ Γραφή, ἄρα εἶναι
 πρόσωπον ὑπὲρ πᾶν πρόσωπον. Ἀλλὰ τὴν ἀπό-
 δεῖξιν τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ συμπληροῖ
 καὶ ἕτερον προσόν, ὅπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ συνδυα-
 σμοῦ τῶν δύο προηγουμένων.— Ὄν παντοδύναμον
 καὶ πάνσοφον πρέπει νὰ εἶναι καὶ πανάγαθον.
 Τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἀληθὲς πραγματο-
 ποιούμενον. Ἀγαθὴ εἶναι πᾶσα πράξις σύμφωνος
 πρὸς τὸν ἀληθῆ ἡμῶν προορισμόν. Τὸ ἀγαθὸν
 δὲν εἶναι ὅλη ἡ ἀλήθεια, διότι πολλαὶ ὑπάρχου-
 σιν ἀλήθειαι, αἵτινες οὐδὲν ἔχουσιν ἠθικὸν στοι-
 χεῖον, καὶ δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθαὶ οὔτε κακαί. Τὸ